

Az elfajzó zsidóság lelki hangulatai

Antiszemitizmus a Molnár Ferenc-darabok korabeli kritikájában

Dolgozatomban az 1920-as évekbe megyek vissza, hogy áttekintsem két Molnár Ferenc-ősbemutató, az 1924-es *Az üvegcipő* és az 1926-os *Játék a kastélyban* kritikai fogadtatását jobboldali napilapokban: A *Szózatban*, a *Nemzeti Újságban*, a *Magyarságban*, a *Magyar Újságban* és az *Új Nemzedékben*. Ez idő tájt több mint 600 lap jelenik meg csak a fővárosban, ezen belül a napilapok kínálata bőségesen lefedi a korszakot meghatározó keresztény nemzeti eszmerendszert, s széles skáláját kínálja a jobboldali nézeteknek, a mérsékelt konzervatívától a legitimistán át a radikális katolikusig, a fajvédőig.

Ami a Molnár Ferenc-recepciót illeti, ezek az orgánumok – ellentétben a más irányultságú vagy a politikailag semleges sajtóval és a külföldi kritikával – szinte kivétel nélkül kedvezőtlenül ítélik meg Molnár színdarabjait. Úgy tűnik a cikkekből, hogy a negatív ítélet ab ovo kész volt – tekintettel a szerző személyére és származására –, s ehhez némely színibírálok szakmainak látszó, illetve szakmainak mondható kifogásokat keresnek. Itt-ott kétségkívül találunk is, még ha ezeket e munkában nem is dokumentálom. Figyelmemet mindenekelőtt arra fordítom, hogy a kritikusok milyen antiszemita előítéletekkel (pl.: a zsidóság a magyarság

számára veszélyes, fenyegető, mérgező) és rasszista karakterológiával (pl.: a zsidó erkölcstelen, ízléstelen, pénzéhes) közelítik meg tárgyukat.

*

„Az első impresszió, amely elkapja az embert, valami savanyú uborkaszagú idegenség. Ilyen szagegyüttes csak a Rombach és a Dob uccák lúdtepertős kocsmáiból illan elő, ilyen erkölcsi szemlélete kizárólag csak zsidónak lehet. Tulajdonképpen komoly kritikai kézzel nem is szabad megközelíteni sem Neumann-Molnárt, sem az Üvegcipőt, mert sem Molnár Ferencnek, sem firkáinak esztétikai mértékük nincsen. (...) Egészen csontszerkezetéig, hájjal fedett fizikumáig zsidó. Csak egyet írunk alá, amit hódolói mondanak: ő Budapest írója. Pest. Zsidó: idegen. (...) Asztaloslegények és aranyművessegédek, házmesterek és rendőrök maszkjában nyüzsögnek a színpadon, ahol minden kis zsidó fertelmesen és véglegesen zsidó, olyannyira, hogy aki végigszenvedi ezt a darabot, azzal a kábulattal jön ki, hogy tulajdonképpen a magyar népet már a világháború előtt legyőzték, mert egy zshivány banda elrabolta nyelvét, s a rablott kinccsel bizonyos palotákat ékesít fel, amelyeknek homlokán ugyancsak magyar nyelven ez a szó terpeszkedik: kultúrintézet.”¹

Az idézett színikritikát 1988-ban találtam és olvastam döbbenet, amikor Az üvegcipő akkori, szolnoki bemutatója kapcsán utánanéztem az 1924. november 15-i, vígszínházi ősbemutató kritikai visszhangjának. A Szózat 1924. december 7-i számában megjelent írás akkoriban, 1988-ban számomra még elképzelhetetlenül durva hangon, megvető, rasszista

módon bírálta és ítélte el Molnár Ferenc darabját. (Kisvártatva megalapítja Csurka István a Magyar Fórum nevű orgánumot, amelyben majd szerepeltetni kezdi a „Neumann-Molnár” megnevezés mintájára az eredeti és a magyarosított neveket együtt, nem is igen kódolt zsidózás gyanánt.)

A Szózat 1919 szeptemberétől működő napilap, első főszerkesztője, Ulain Ferenc ügyvéd, a fajvédő tábor „szürke eminenciása”, az Etelközi Szövetség nevű szervezet egyik vezetője volt. *„A lapot rövidesen Zsilinszky Endre vette át mint főszerkesztő, és megszűnéséig – 1926-ig – lényegében az ő kezében maradt.”*² 1926 és 1931 között A Szózat Magyar Újság néven folytatta a jobboldali ellenzék támogatását és a fajvédő, antiszemita eszmék hirdetését, s ilyenformán még találkozni fogunk hasonló szemléletű véleményével Molnár Ferenc 1926-os bemutatója, a Játék a kastélyban alkalmából is.

Érdemes megfigyelni, hogy a konzervatív keresztény, nemzeti sajtó egy másik orgánumában, a Nemzeti Újságban a színibíráló szintén zsigerileg elutasítja Molnár Ferenc Az üvegcipő című vígjátékát, de helyenként ezt megpróbálja szakmailag indokolni, dramaturgiai hibákat felróni. Miközben egyértelműen valamiféle erkölcsi alapon határolja el Molnár szereplőit az általa reprezentált nézőktől: *„Ez a kukán zokogó, zagyva ítéletű, badar fantasztikumban élő cseléd nem lehet reprezentánsa semmiféle gondolatnak vagy érzelemnek, nem is érdekel, csak kellelten szájalommal tölt el, de nem részvéttel, nem lévén drámai motívuma semmiféle kórtünet. Ebben a színpadi játékban mi nem tudunk gyönyörködni, sőt mulatni sem tudunk rajta. Voltaképp föl kellene háborodni miatta, de nem érdemes. Bár joggal kérdezhetnők, szabad-e ilyen dolgokat, ilyen személyeket, ilyen*

*beállításban színre hozni? Nem volna hipokrizis, ha azt kérdeznők, hogy az erkölcs és az ízlés nem kötelező-e már egy sok sikert megért neves íróra is, mint Molnár Ferenc*³. A cikk befejezésében a szerző utal arra, hogy a mű csak zsidó körökben számíthat sikerre: *„Sajnáljuk, hogy egy kétségtelenül nagytehetségű író, a színpadnak boszorkányos mestere ekkorát tévedhetett. A kitűnő együttes: Varsányi Irén, Darvas Lili, Kertész Ella, Gazsi Mariska, Vaszary Piroska, Sitkey Irén, majd Hegedűs Gyula, Rajnay Gábor, Szerémy Zoltán, Sarkady Aladár, Bárdy Ödön, Pártos Gusztáv (...) mindent megtett a darabért és színpadi diadalra is vitte a Lipótváros közönsége előtt.*”⁴

Más kérdés, hogy Az üvegcipőt nemcsak napilapkritikusok kérték ki maguknak, hanem a szakszervezeti vezetőket is felháborította. Úgy találták, hogy Sipos Lajos személyében Molnár Ferenc *„nevetségessé tette a munkásosztályt, és kigúnyolta a világ legtisztességesebb foglalkozását*”.⁵ Molnár Ferenc erre a maga talán gőgösnek is mondható írói módján úgy reagált, hogy következő művébe, *„A nagy szerelem címűbe beleírt egy részeg műbútorasztalost*”.⁶

*

Két évvel Az üvegcipő után a Játék a kastélyban című Molnár Ferenc-darab már nem Magyarországon kerül először közönség elé. A Magyar Újság a New York-i és a római bemutató hírét a Külföldi „magyar siker” című cikkében kommentálja, ekképpen:

„A túlsó oldalnak minduntalan szemünk elé tolt állításával szemben, hogy Molnár Ferenc nagy magyar író, aki külföldön csak dicsőséget szerez a magyar névnek, mi állandóan azt vitattuk, hogy Molnár Ferenc sem nagy, sem magyar, hanem jó közepszerű nemzetközi író. (...) Molnár Ferenc újabb külföldi sikere – ha ugyan volt ilyen – nem magyar siker, hanem a nemzetközi divatigényeket jól kitapogatni tudó és azokhoz alkalmazkodó nemzetközi tollkalmárnak számító spekulációval alátámasztott és sikerült üzleti eredménye.”⁷ Ugyanez idő tájt a Magyar Újság kulturális-színházi – vagy talán inkább kultúrpolitikai, politikai – hangadói fáradhatatlanul publikálnak annak érdekében, hogy Hevesi Sándort, a Nemzeti Színház igazgatóját megbuktassák. Egyrészt azért, mert Hevesi bemutatta George Bernard Shaw A hős és a csokoládékatonája című vígjátékát, amely a hadügyminiszter szerint a magyar katonák becsületét is sérti. Másrészt mert Márkus Emíliával a címszerepben műsorra tűzni kívánja Szomory Dezső A nagyasszony című művét, márpedig a fajvédők álláspontja szerint Szomoryban csupán „az elfajzó zsidóság lelki hangulatai jutnak kifejezésre”. Harmadrészt Molnár Ferenc Liliomára is készül Hevesi, s ezt a tervet ugyancsak erős ellenszenvvel fogadja a lap. „Végre is tisztázódnia kellene ennek a kérdésnek, mert nem lehetséges az, hogy ősmagyar tehetségek ne jussanak szóhoz azon a színpadon, ahová a magyarság lelkével semminemű kapcsolatban nem álló zsidók lassan belopózni kezdenek” – írja a Magyar Újság 1926. október 20-án.

A Játék a kastélyban – amely a Liliom mellett a másik legsikeresebb, a világban a legtöbbet játszott darabja Molnár Ferencnek – a korabeli jobboldali sajtó színikritikája egyöntetűen lekezelően és kedvezőtlenül

bírálja el. Az Új Nemzedék, amely napilapot szintén „a ’destruktív zsidó sajtó’ háttérbe szorítására alapították 1919 szeptemberében”⁸ így számol be a premierről, kissé talán hevenyészetten: „Molnár ebben a bohózatában végre nem kerget neki örökkön elérhetetlen, fantómokat, nem akar már mélyértelmű lenni, nem szimbolistáskodik, nem játssza a terézvárosi Madácho. Csak azt próbálja, amihez ért: egy nagyon szerény igényű mese szakadozó szálára tréfás jeleneteket fűz, anélkül azonban, hogy megkísérelné ötleteit divina comoediaként feltálatni. Ez a Vörös malom, az Üvegcipő és a Riviera után elismerésre méltó szerénység tőle.”⁹

A Nemzeti Újság a Játék a kastélybantól – akárcsak 1924-ben Az üvegcipőtől – lelkiütleileg idegenkedik: „Az egyetlen tisztességes ember a színpadon a nevetséges fickó. (Tudniillik Ádám, a fiatal zeneszerző. S.A.) Itt valami nagy baj van. Valami lelketlen sivárság lappang a mű körül. Hiányzik a szív tapintatossága, a szeretet, amelyre pedig nagyobb szüksége van a fölényes szatírának, mint a melldüllesztő páthosznak.”¹⁰

A Magyarország 1920 óta megjelenő legitimista napilap Miltotay István főszerkesztésében, gróf Andrássy Gyula finanszírozásában. Nem igénytelen újság – ekkoriban Krúdyt közöl folytatásokban, Németh Antal is publikál benne színházról, a fontosabbnak tartott színikritikákat Harsányi Kálmán jegyzi. A Játék a kastélyban Magyar Színház-beli bemutatója felől Thury Lajos íté. Miközben Schöfflin Aladár Molnárt páratlannak, a „nagyvárosi közönség legnagyobb mulattatójának”¹¹ nevezi, Thury Lajos az egész addigi molnári életművet leminősíti: „Ameddig az irodalom rögös útját járta, bolygó lába bizony legalább is száz tövisbe hágott. Ezen az uton nem érte Molnár Ferencet más, mint csalódás, bukás és kudarc. Kezdte a Fehér

felhővel, melynek magyar parasztjai éppen úgy beszélnek, mint a Liliom ligeti hintáslegényei, a magyar huszár gyerekei pedig hajszálla olyan elkapkodott, szakgatott mondatokban, mint a Pál-utcai fiúk muzeum-kerti kis srácai. Azután sorban jött az Égi és földi szerelem elviselhetetlenül mesterkélt szentimentalizmusa, a Vörös malom értelmetlen, karakter nélküli szóáradata, az Üvegcipő moralitásnak szánt és erkölcsi idegsokkba fulladó üressége, a Hattyu nyárspolgári fantáziával elgondolt királyi udvartartása. Minden újabb írása újabb dokumentuma volt annak, hogy Molnár Ferenc nem a kiválasztottak közül való, hogy nincs meg benne az az elemezhetetlen, furcsa valami, ami az írókat teszi, a gondolat, a szív, a kedély, az erő, amely embert, szenvedő vagy boldog embert tud teremteni a papíron, amely az élet egy-egy tájképét tudja a színpad vásznára vetíteni.”¹²

Ekkoriban egyébként már egyáltalán nem olvas színikritikákat Molnár Ferenc. (Ez persze nem jelenti azt – szögezem le tapasztalatból –, hogy ismerőseitől nem értesülhet egészen pontosan, mit is írtak róla a kritikusok.) Mindenesetre az Olympia egyik 1928-as előadásán kedvetlenül kifejti a véleményét a színikritika egy aspektusáról Sándor Dezsőnek: *„Helytelennek, sőt, veszedelmesnek tartom azt a megkülönböztetést, amely külön skatulyázza a 'budapesti irodalmat' és külön a magyar irodalmat. Ilyen megkülönböztetéssel külföldön soha nem találkoztam. Pedig, persze, más például a párizsi irodalom és más a francia vidéki irodalom. (...) Ha valami nem par excellence magyaros, az még nem magyartalan. Sőt, bizonyos szempontból magyar érdek, hogy a magyar irodalom kilépjen elszigetelt, rokontalan fajiságából és európai színvonalú kultúrával szerezzen barátokat a maga számára...”¹³*

Hatvanadik születésnapját már Nizzában ünnepli Molnár Ferenc, 1938 januárjában. Azután az év utolsó napján hajóra száll, hogy az Egyesült Államokba emigráljon. Hat esztendővel később pedig szerepel abban a kormányrendeletben, *„amely 'a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveitől való megóvása' végett utasított külön jegyzékbe foglalt, név szerint felsorolt – s eredeti zsidó, németes hangzású nevükkel is megjelölt – magyar és külföldi zsidó szerzők műveinek kivonására a könyvtári forgalomból, és megtiltotta közzétételét, kiadását. A köteteket 1944. június 15-ig – a hulladékpapír hatósági árának megtérítése mellett – kellett átadni a kormányügyek sajtóbiztosának, bezúzásra.”*¹⁴

*

Molnár Ferenc a második világháború után, a szocializmus évtizedeiben ha nem is kultivált, de megengedett, mértékkel bemutatható szerzőnek számít. Helye lehet például a Vígszínház repertoárjában, de vidéken is, sőt egyre inkább mindenhol, ahogy a korábbiaknál fontosabb szemponttá kezd válni a jegybevétel maximalizálása. Molnárral a színházak általában joggal számíthatnak hosszú sikerszeriára. Mivel a kultúrpolitika hivatalosan nem különösebben preferálja az előző rendszerben, így nem is diszkreditálódik: a rendszerváltás után továbbra is kedvelt, sűrűn játszott szerző marad. Molnár műveit a szerző zsidó származása vagy a darabok „zsidós mivolta” miatt a szélsőjobboldal nem támadja, bár azt egyelőre nem tudjuk, miként viszonyulna hozzá az Újszínház. Vajon bemutatna-e a csurkista vezetés Molnár Ferencet „a magyar drámák színházában”? Nem

érezhető, hogy Molnár Ferenc műveit manapság antiszemita ellenszenv kísérik. Bár nem kizárt, hogy lehet ezért tenni például olyan munkákkal, mint Heller Ágnes 2004-es tanulmánya A Pál utcai fiúkról, amely Hannah Arendt kategorizálása nyomán a zsidó asszimiláció két alaptípusát, a parvenüt és a páriát azonosítja Geréb Dezső és Nemeček Ernő figurájában.

---

1 Bulcsú: Üvegcipő – Üvegerkölc, A Szózat, 1924. december 7.

2 Csuri-Fenyő-Márkus-Mucsi: A magyar sajtó története, Az újságíró iskola kézikönyvei, Tankönyvkiadó, 1977, 150. oldal

3 1924. nov. 15. Nemzeti Újság 21.o.

4 uo.

5 Halmi Bódog: Molnár Ferenc az író és az ember, Budapest, 1929, In: Györgyey Klára: Molnár Ferenc, Magvető, 2001, Budapest, 174. o.

6 Csordás Lajos: Molnár Ferenc, Elektra Kiadóház, 2004, 84. oldal

7 Külföldi „magyar siker”, Magyar Újság 1926.okt.27.

8 Buzinkay Géza: Kis magyar sajtótörténet, Budapest, 1993, Haza és Haladás Alapítvány

9 F.Z.: Játék a kastélyban, Uj Nemzedék 1926. november.28. 9. o.

10 Gergely István: Játék a kastélyban, Nemzeti Újság 1926. nov. 28. 12. o.

11 Schöpflin Aladár: Válogatott irodalmi tanulmányok, Budapest, 1967, 562.o.

12 Thury Lajos: Játék a kastélyban Magyarország 1926. nov.28. 15-16. o.

13 Sándor Dezső: Molnár Ferenc az Olympia előadásán 1928-ban, Film Színház Muzsika 1965. V. 28.

14 Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon, II., Kalligram, 2012, 757.o.

Stuber Andrea

ELTE BTK
magyar nyelv és irodalom MA
A magyar zsidó művelődéstörténet a zsidó emancipáció korában
2012